

Funkcie vplyvu pohrebných kázní vytlačených v biblickej češtine v ranonovovekom Uhorskom kráľovstve: teória, prax, kultúrny transfer

Ingrid Papp¹

ORCID: 0000-0002-0470-1360

Abstrakt: Po bitke na Bielej hore sa v dôsledku pôsobenia emigrovaných českých a moravských farárov zakorenili mnohé kultúrne prvky, ktoré sa zmiešali a prispôbili miestnym kultúrnym tradíciám v Hornom a Dolnom Uhorsku. Medzi ne patrí aj vytlačenie pohrebných kázní v biblickej češtine. Okrem jednej boli všetky pohrebné kázne v biblickej češtine vytlačené počas rokov 1637 – 1711 v exulantskej tlačiarni v Trenčíne, ktorá bola neskôr premiestnená do Žiliny. Autori pohrebných kázní, miestni aj exulantskí kazatelia, získali svoje vysokoškolské vzdelanie na najvýznamnejších univerzitách v Nemecku, kde sa dostali do kontaktu s inováciami v oblasti rétoriky a homiletiky. Boli teda ovplyvnení aj významnými homiletickými zmenami, ktoré sa začali na univerzite v Marburgu. Andreas Gerardus Hyperius (1511 – 1564) vypracoval v polovici 16. storočia svoju homiletickú teóriu, ktorou chcel nahradiť názory klasickej antikej rétoriky o funkciách vplyvu kázní. Pre potreby kazateľov určil päť druhov reči: to je *genus didascalicum* (vysvetlenie kresťanského učenia), *genus redargutivum* (vyvrátenie mylných predstáv), *genus institutivum* (povzbudzovanie k správnejmu spôsobu života), *genus correctorium* (odradzovanie od zlého spôsobu života) a *genus consolatorium* (utešovanie v nepriaznivých situáciách). V pohrebných kázňach v biblickej češtine možno zachytiť vplyv Hyperiovej homiletickej teórie. Vo svojej štúdiu budem demonštrovať na niekoľkých príkladoch použitie tejto homiletickej teórie a jej vplyv na poslucháčov.

Kľúčové slová: Andreas Gerardus Hyperius, 17. storočie, kázňová literatúra, kultúrny transfer, Hyperiova homiletická teória.

The Effect Functions of Biblical Czech Language Funeral Sermons Printed in the Early Modern Kingdom of Hungary: Theory, Practice, Cultural Transfer

Abstract: As a result of the activities of Czech and Moravian preachers who fled after the Battle of White Mountain, many cultural elements became established, blended, and adapted to local cultural traditions in Lower and Upper Hungary. These include the printing of Biblical Czech language funeral sermons. With one sole exception, every Czech funeral sermon published between 1637 and 1711 was printed at the printing press established by the refugees in Trenčín and then transferred to Žilina. The authors of the funeral sermons, both local and refugee preachers, pursued their higher education at the most important

---

1 Ingrid Papp, dr., HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Irodalomtudományi Intézet, 1118 Budapest, Ménesi ul. 11 – 13, papp.ingrid@abtk.hu.

German universities, where they came to know the innovations in rhetoric and homiletics. They were thus influenced by the major changes in homiletics that had originated at the University of Marburg. In the middle third of the sixteenth century, Andreas Gerardus Hyperius (1511 – 1564) developed a theory of homiletics to replace classical antiquity's view of the rhetorical effect functions. He identified five genres for the use of homiletics, the genus didascalicum (presentation of Christian doctrines), the genus redargutivum (refutation of erroneous views), the genus institutivum (exhortation to conduct), the genus correctorium (discouragement against conduct to be avoided) and the genus consolatorium (consolation in hardships). The influence of the homiletical theory of Hyperius can be identified in the Biblical Czech language funeral sermons. In my study, using a few examples, I aim to illustrate the use of this homiletical theory and its impact on the audience.

Keywords: Andreas Gerardus Hyperius, 17th century, sermon literature, cultural transfer, homiletical theory of Hyperius.

Od sedemdesiatych rokov 20. storočia využívajú maďarskí literárni historici vo výskume ranonovovekej literatúry Uhorského kráľovstva nesmierne dôležité poznatky, ku ktorým dospel akademik Andor Tarnai (Tarnai 1961, 1984, 1990). K adekvátnemu opisu literárnej histórie považujú za kľúčové preskúmanie súdobých rámcov literárneho myslenia, najmä prieskum ranonovovekého rétorického a poetického myslenia. Tento prístup priniesol paradigmatický prevrat vo výskume maďarsko- a latinskojazyčnej literatúry v Uhorskom kráľovstve, pričom aj najvýznamnejšie odhalenia posledných desaťročí sa nejakým spôsobom spájajú s uplatnením tohto princípu. Na mieste je teda myšlienka, že by sme mohli skúsiť uplatniť podobný princíp aj pri skúmaní literatúry v biblickej a slovakizovanej češtine, ktorá vznikla v severných oblastiach Uhorského kráľovstva, teda na území dnešného Slovenska.

Maďarskí výskumníci od konca sedemdesiatych rokov 20. storočia, teda od vydania monografie akademika Istvána Bitskeyho o kázňach Petra Pázmaňa (Bitskey 1979), počítali s tým vplyvom, ktorý zanechal tridentský katolicizmus, predovšetkým jezuitské knihy literárnej teórie, na literárne myslenie ostrihomského arcibiskupa. Používanie rétoriky Portugalčana Cypriana Soareza a homiletiky Ludovica Granatensia posilnilo obraznosť, metaforický náhľad a na afekty pôsobiace citové a emocionálne prvky v próze Pázmaňa. Význam toho všetkého je neoceniteľný najmä vzhľadom na literárnu kultúru ranonovovekého obyvateľstva so slovenskou identitou, lebo sám Pázmaň presadzoval regionálne používanie slovenského jazyka, ktoré sa vo veľkej miere opieralo o morfológické, syntaktické a lexikálne prvky literárneho jazyka, ktorý bol úspešne používaný v časoch katolíckej protireformácie na západnom Slovensku (podľa historickej terminológie v Dolnom Uhorsku)². Dokonca sú známe preklady Pázmaňových

2 Ranonovoveké Uhorské kráľovstvo sa rozdelilo na dve veľké časti. Dolné Uhorsko bolo jednotným názvom pre územia Podunajska a Zadunajska. Jeho južná strana, Zadunajsko, sa tiahlo na juh od toku Dunaja západ – východ od rakúskych hraníc až po líniu toku

kázní do tohto jazyka. V roku 1670 sa v Trnave začalo s vydávaním Soarezovej rétoriky v latinskom jazyku, teda môžeme s ňou počítať ako s učebnicou používanou v rámci vyššieho štúdia. Nedávno akademik Gábor Kecskeméti navrhol nový pojem pre obdobie baroka (Kecskeméti 2021): vysvetlil celý paradigmatický rad komunikačnej teórie maďarskej barokovej literatúry skladajúcej sa z posttridentskej rétorickej teórie a zo Soarezovho vplyvu doplneného o homiletický vplyv Collegia Romana.

Mýlili by sme sa, keby sme mysleli, že rétorická teória rozšírená medzi katolíckymi intelektuálmi bola jedinou a prevažujúcou. Pravda je taká, že protestanská literatúra – aj evanjelická, aj reformovaná – v ranonovovekom Uhorskom kráľovstve, teda v slovakizovanej biblickej češtine je úplne iná, prevláda alternatívna rétorická teória, ktorej prítomnosť sa dá dôsledne potvrdiť prostredníctvom množstva údajov. Príslušné súvislosti takisto odhalil Kecskeméti (Kecskeméti 1992, 1998, 2003, 2007), a jeho systém je vhodný na to, aby sa naň bral ohľad pri interpretácii textov v slovanskom jazyku.

Prvým krokom tohto procesu bolo to, že so vznikom teologickej teórie wittenberskej reformácie sa paralelne uskutočnil aj rétorický prevrat, ktorý možno spájať s menom Lutherovho najbližšieho spolupracovníka, s Melanchtonom. Melanchton spoznal, že ideologický systém reformácie si vyžaduje od duchovných predstaviteľov tejto viery, neskôr od novej denominácie a od cirkvi, aby naučili veriacich rozdiely v dogmatike a životnej správe, ktoré ich mali odlišiť od veriacich katolíckeho vyznania. Antické rečnícke druhy – *genus iudiciale*, *genus deliberativum* a *genus demonstrativum* sa mu nezdali byť vhodnými na opis nového komunikačného ideálu rétorickej teórie, preto vyše dva a pol tisíc rokov všeobecne akceptovaný systém antického pôvodu doplnil o štvrtý, vyučujúci druh reči (*genus didacticum* alebo *didascalicum*). Jeho predstava sa rozvíjala postupne, nová myšlienková teória sa prvýkrát objavila v roku 1525 vo vydaní *Institutiones rhetoricae*. Táto práca bola vydaná dvadsaťštyrikrát, poslednýkrát v roku 1533. Melanchton v širšom kruhu zverejnil *genus didascalicum* vo svojom spise s názvom *Elementa rhetorices libri duo*, ktorý počas života autora vyšiel tridsaťšesťkrát.

Z protestantských cirkví nie evanjelická, ale reformovaná cirkev bola tá, ktorá si svoju komunikačnú teóriu úplne alebo prevažne vytvorila na základe pravidiel nového druhu reči. Spomedzi príručiek rétoriky ranonovovekého Uhorska hovorí iba jedna o troch druhoch reči, tá je vypracovaná podľa klasicizujúceho Gerarda Johanna Vossia. Všetky ostatné protestantské rétorické príručky pri druhoch reči antického pôvodu (*genus iudiciale*, *genus deliberativum* a *genus demonstrativum*) bez výnimky uvádzajú aj štvrtý druh reči – *genus didascalicum*. Mnoho maďarských bádateľov zaoberajúcich

---

Dunaja sever – juh, kým Podunajsko obklopoval z juhu Dunaj, zo západu rakúske a moravské hranice a z východu východné hranice žúp Liptov, Zvolen a Novohrad. Na východ od tejto deliacej línie sa tiahlo – až po sedmohradské hranice – Horné Uhorsko. Severná časť historického Uhorského kráľovstva, teda územie dnešného Slovenska, obsahovala tak aj Dolno- a Hornouhorské časti.

sa rétorickou teóriou sa zmieňuje o používaní tohto druhu reči, napríklad reformovaný Imre Király Pécseli (Kecskeméti 2007: 74–102) ho spomína ako dávno používanú školskú dialektickú metódu, pomocou ktorej sa študenti učia. Na rozdiel od katolíckeho rečníckeho ideálu vplyvajúceho na obrazotvornosť a city recipienta, v reformovanej tvorbe bol položený dôraz na výklad a učenie, čo si vyžadovalo dôkladné a primerané vedomosti a istú mieru intelektuálnej disciplíny, bolo však ľahko napodobiteľné. Melanchtonom obnovený rétorický systém a štvrtý druh reči katolícka rétorická teória v podstate neprijala (Kecskeméti 2007). V katolíckej tradícii sa genus didascalicum objavuje iba jediný raz, v roku 1543 v diele španielskeho Alfonsa Zorrilliho s názvom *De sacris concionibus recte formandis (O správnom tvorení svätých rečí)*. V Soarezovej príručke rétoriky sa jasne hovorí, že úlohou rečníka nie je teoretické vyučovanie. O štvrtom druhu reči sa ani Soarez, ani iní teoretici pôsobiaci po Tridente vôbec nezmieňujú.

Ranonovoveké kázne v biblickej češtine vyvolávajú nevšedné otázky kvôli tomu, že väčšina ich autorov sa dištancovala nielen od katolíkov, ale aj od reformovaných, nakoľko prevažná časť obyvateľstva so slovenskou identitou – ako aj nemecké obyvateľstvo miest – zotrvalo pri evanjelickom vierovyznaní. V týchto kruhoch nemala silný vplyv rétorická inovácia genus didascalicum, ale výslovne homiletická teória nemeckého pôvodu.

Homiletické inovácie generácií, ktoré nasledovali po Lutherovi, nepochádzali z Wittenbergskej, ale z Marburgskej univerzity (Kecskeméti 2007: 303–339), a možno ich spojiť s menom Andrea Gerarda Hyperia (1511 – 1564). Hyperius sa narodil vo Flámsku. Počas svojich štúdií vo Francúzsku, Nizozemsku a v Anglicku sa dostal do kontaktu s významnými humanistami, napríklad so svojimi parížskymi učiteľmi, Joachimom Fortiom a Johannom Sturmom. Od roku 1541 až do svojej smrti bol profesorom teológie na univerzite v Marburgu, kde ako prvý získal doktorát z teológie v roku 1553.

Hyperius vypracoval homiletickú teóriu, ktorá nevychádzala z troch antických druhov reči, ale vychádzala z troch druhov vplyvu klasickej antikvity, na základe čoho rozvinul svoju teóriu žánrov (Kecskeméti 1998, 2007). Zachoval docere a movere, princíp delectare však úplne odmietol a nahradil ho funkciou consolare. Na základe uvedeného určil päť druhov reči: genus didascalicum, genus redargutivum, genus institutum, genus correctorium a genus consolatorium. Didascalium má jednoznačne pôvod v druhu reči, ktorý vypracoval Melanchton, ale u Hyperia je to samostatná homiletická kategória. Tento druh reči sa zaoberá vysvetlením kresťanských učení a náboženskej náuky. Genus redargutivum, ktorý sa zaoberá vyvrátením mylných predstáv, má tiež silne teoretický charakter, ale spája sa aj s genus iudiciale. Genus institutum povzbudzuje k správnejmu spôsobu života, genus correctorium odrádza od zlého spôsobu života. Obidva druhy reči využívajú prostriedky deliberativum a demonstrativum. Piaty genus consolatorium využíva prostriedky genus deliberativum. Podľa Hyperiovej predstavy sa podobne ako svetské druhy reči miešajú aj homiletické druhy reči. Na základe toho

hovorí, že šiesty genus, teda mixtum genus, sa uplatňuje najčastejšie, teda kázne obsahujú súčasne dva alebo tri zo spomínaných druhov reči (Kecskeméti 2003).

Na konci 16. storočia Hyperiovu homiletickú teóriu o druhoch reči prijali aj v kalvínskych kruhoch, ale už ich nevzťahovali na celé rečníctvo, ale iba na jednotlivé časti reči. „Textové jednotky vytvorené na základe pravidiel jednotlivých genus označili pojmom usus, a tú časť reči, kde usus nasleduje jeden za druhým, nazvali aplikáciou a akomodáciou“ (Kecskeméti 2003, 2007: 323). Z teórie rečníckych žánrov teda vznikla teória o funkčnosti vplyvu textov, ktoré sa striedali.

Toto homiletické myslenie luteránskeho pôvodu, prijímané však aj v kalvínskych kruhoch, je jednoznačne prítomné v protestantských kázňach skoncipovaných v jazyku biblickej češtiny v Uhorsku v 17. storočí. Na vysvetlenie usus (úžitkov) sa slúži rovnomenná časť reči, pričom za sebou nasledujú viaceré (Papp 2018, 2013). Inokedy za dvoma rozsiahlejšími štrukturovanými časťami exegézy nasledujú dva usus. Rôzne Hyperiom definované usus môžeme identifikovať aj v kázňach, v ktorých sa nevyskytujú tieto pojmy. Toto rétorické myslenie znázorníme a podrobnejšie objasníme na príklade.

V roku 1639 vydal Ján Hodík pohrebnú kázeň s incipitom *Aqua apoplectica*,³ ktorej text sa člení nasledovne: votum, exordium, lectio textus, exegesis, propositio, usus ejus a applicatio. Usus priamo predchádza textovému úseku applicatio. Hodík najprv rozpráva o učení kresťanskej trpezlivosti a jej praktizovaní, teda sústreďuje sa na genus didascalicum (vyučujúci druh). Potom uvádza biblické miesta s príkladmi postojov Abraháma, Dávida a Jóba, ktorých spája pokora, bázeň pred Bohom a vyznanie viery v Boha, čím dáva všetkým kresťanom príklad, ktorý majú nasledovať, čiže aplikuje genus institutivum (povzbudzujúci druh). Od hriechov odradzuje svojich poslucháčov s využitím prostriedkov genus correctorium. S vysvetlením úžitkov (usus) pokračuje v aplikácii, kde hovorí o utešovaní smútiacich v nešťastí, teda ide o genus consolatorium. Takto súčasne aplikuje v kázni štyri druhy reči, ale primárny druh je genus institutivum, ktorému sú ostatné genus podriadené (Papp 2018: 187).

Príspevok je výstupom projektu *János Bolyai Research Scholarship of the Hungarian Academy of Sciences*. Zodpovedná riešiteľka Dr. Ingrid Papp, PhD. Obdobie riešenia 2023 – 2026.

---

3 Dokumenty uhorského pôvodu vytačené do roku 1670 identifikujú čísla položiek novej národnej maďarskej bibliografie: Régi magyarországi nyomtatványok, I–IV: 1473–1670. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1971–2012. ďalej: RMNy, č. 1798 (1).

LITERATÚRA

- BITSKEY, István, 1979. *Humanista erudíció és barokk világgép: Pázmány Péter prédikációi*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Humanizmus és reformáció 8. ISBN 963-05-1503-2.
- KECSKEMÉTI, Gábor, 1992. Domini sumus: Vallási tanítás és nemesi reprezentáció 17. századi halotti beszédek inventiójában. *Irodalomtörténeti Közlemények*, roč. 96, s. 381–398. ISSN 0021-1486.
- KECSKEMÉTI, Gábor, 1998. *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*. Budapest: Universitas Könyvkiadó. Historia litteraria 5. ISBN 963-9104-26-4.
- KECSKEMÉTI, Gábor, 2003. A korai protestáns homiletika szerepe az európai és a hazai irodalmi gondolkodás történetében. *Irodalomtörténeti Közlemények*, roč. 107, s. 367–398. ISSN 0021-1486.
- KECSKEMÉTI, Gábor, 2007. „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*. Budapest: Universitas Kiadó. Irodalomtudomány és kritika: tanulmányok. ISBN 978-963-9671-18-8.
- KECSKEMÉTI, Gábor, 2021. A barokk korszakfogalom a retorikatörténeti kutatások kiteljesedése után. In Bene, Sándor – Pintér, Márta Zsuzsanna, eds. 2021. *Zrínyi Miklós és a magyarországi barokk költészet: Tudományos konferencia, Eger, 2020. szeptember 3–5*. Eger: EKE Líceum Kiadó, s. 15–53. ISBN 978-963-496-197-0.
- PAPP, Ingrid, 2013. Az ususok használata a szlovakizáló cseh nyelvű gyászbeszédekben. In NAGY, Ágoston, ed. 2013. *Miskolci Egyetem Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 2012. november 8.: Bölcsészettudományi Kar szekciókiadványa*. Miskolc: Miskolci Egyetem Tudományszervezési és Nemzetközi Osztály, s. 7–11.
- PAPP, Ingrid, 2018. *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszédek a 17. századi Magyarországon: A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata*. Budapest: Universitas Könyvkiadó. Historia litteraria 34. ISBN 978-963-9671-66-9.
- TARNAI, Andor, 1961. A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása. *Irodalomtörténeti Közlemények*, roč. 65, s. 637–658. ISSN 0021-1486.
- TARNAI, Andor, 1984. „A magyar nyelvet írni kezdik”: *Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Irodalomtudomány és kritika. ISBN 963-053-055-4.
- TARNAI, Andor, 1990. Szóbeliség és írásbeliség a középkori Magyarországon. *Korunk*, roč. 49, s. 492–499.
- RÉGI magyarországi nyomtatványok III, 1636–1655, 2000. Budapest: Akadémiai Kiadó. ISBN 963-057-727-5.

KAZATEĽSKÁ TVORBA, JEJ RECEPCIA A STIMULY

Dr. Ingrid Papp v roku 2016 ukončila doktorandské štúdium na Filozofickej fakulte Univerzity v Miškovci na Škole doktorandských štúdií v odbore literárna veda. V dizertačnej práci spracovala české pohrebné kázne vytlačené v Hornom a Dolnom Uhorsku v 17. storočí. Pôsobí ako vedecká pracovníčka v Literárnovednom ústave v Budapešti. Je autorkou monografickej práce *Biblikus cseh nyelvű gyászbeszédék a 17. századi Magyarországon: A nyomtatott korpusz bemutatása és irodalomtörténeti vizsgálata* (2018).